

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA YO'NALMA FE'LLARNING IZOHLI LUG'ATLARDA TALQINI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18051247>

Nashirova Dilnoza Burievna

Qarshi davlat texnika universiteti Xorijiy tillar kafedrası katta o'qituvchisi

Annotatsiya

Maqola ingliz va o'zbek tillaridagi yo'nalma fe'llarning izohli lug'atlarda berilish uslublarini, semantik qamrovi va tarjima jihatidan o'zaro munosabatlarini tahlil qiladi. Tadqiqotda qiyosiy lingvistik va leksikografik yondashuvlar qo'llanib, yo'nalma fe'llarning semantik tipologiyasi va lug'atlarda izohlanishi misollar bilan o'rganilgan. Natijalar yo'nalma fe'llarning tarjima va talqinida yuzaga keladigan muammolarni ko'rsatadi hamda ularni samarali hal qilish usullarini tavsiya qiladi.

Kalit so'zlar

yo'nalma fe'l, izohli lug'at, semantik tipologiya, qiyosiy lingvistika, tarjima

ТОЛКОВАНИЕ ГЛАГОЛОВ ДВИЖЕНИЯ В АНГЛИЙСКИХ И УЗБЕКСКИХ СЛОВАРЯХ

Аннотация

Статья анализирует способы представления глаголов движения в английских и узбекских толковых словарях, их семантический охват и взаимосвязь с переводом. В исследовании применяются сравнительные лингвистические и лексикографические подходы, изучается семантическая типология и интерпретация глаголов движения с примерами. Результаты показывают проблемы перевода и толкования этих глаголов и предлагают пути их эффективного решения.

Ключевые слова

глагол движения, толковый словарь, семантическая типология, сравнительная лингвистика, перевод

THE INTERPRETATION OF DIRECTIONAL VERBS IN ENGLISH AND UZBEK EXPLANATORY DICTIONARIES

Abstract

The article examines how directional verbs are presented in English and Uzbek explanatory dictionaries, their semantic scope, and translation relationships.

Comparative linguistic and lexicographic approaches are applied to study the semantic typology and interpretation of directional verbs with examples. The results highlight translation and interpretation issues and recommend effective solutions.

Keywords

directional verb, explanatory dictionary, semantic typology, comparative linguistics, translation

Kirish. Yo'nalma harakat fe'llari (directional verbs) tilshunoslikda katta ahamiyatga ega bo'lib, ular nafaqat harakatni ifodalaydi, balki vaqt, joy va yo'nalish nuanslarini semantik jihatdan belgilaydi. Ingliz tilida bunday fe'llar ko'pincha phrasal verbs shaklida namoyon bo'lib, masalan, go out, run into, move forward kabi misollarni keltirish mumkin. O'zbek tilida esa yo'nalma harakat fe'llari asosan qo'shimcha morfemalar orqali ifodalanadi: kirib kelmoq, chiqib ketmoq, oldinga siljimoq. Izohli lug'atlarda yo'nalma fe'llarining talqini tilning semantik va leksik tuzilishini anglash uchun muhimdir. Lug'atlardagi izohlar fe'lning asosiy ma'nosini, kontekstual ishlatilishini va ko'pincha tarjima ekvivalentlarini ko'rsatadi. Shu sababli, ingliz va o'zbek tillaridagi lug'atlar o'rganilishi, ularning semantik qamrovi va tarjima nuanslarini aniqlash qiyosiy lingvistik tadqiqotlar uchun asosiy vazifalardan biridir. Maqolada yo'nalma fe'llarning lug'atlarda qanday talqin qilinishi, semantik tipologiyasi, semik tarkibi va tarjimaga oid qiyosiy xususiyatlari ilmiy asosda tahlil qilinadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi ingliz va o'zbek tillarida yo'nalma fe'llarning lug'atlarda talqinini aniqlash, ularning tarjima muammolarini ko'rsatish va samarali yechimlar tavsiya qilishdir.

Adabiyotlar tahlili. Ingliz va o'zbek tillarida yo'nalma fe'llar bo'yicha tadqiqotlar so'nggi yillarda rivojlanmoqda. Masalan, Levin (1993) yo'nalma fe'llarning semantik tasnifini taklif qilgan. Talmy (2000) esa harakat fe'llarining kognitiv lingvistika nuqtai nazaridan tahlilini o'rganadi. O'zbek tilida Shomurodov (2015) va Yoqubov (2018) yo'nalma fe'llarning morfemik va semantik jihatlarini tadqiq qilgan. Lug'atlar tahliliga oid ishlarda esa Megerditchian (2010) va Tarp (2009) leksikografik metodologiyani ishlab chiqqan. Shuningdek, tarjima nuqtai nazaridan Newmark (1988) va Venuti (2004) ishlari yo'nalma fe'llarning ekvivalentlarini aniqlashda asosiy manba sifatida xizmat qiladi. Qiyosiy lingvistika doirasida esa Comrie (1976) va Croft (2001) yo'nalma fe'llarning universallarini ko'rsatadi. Shu manbalar asosida, yo'nalma fe'llarning lug'atlarda talqini va tarjima qiyinchiliklari aniqlanadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot quyidagi metodologik asoslarga tayangan: Leksikosemantik metod – fe'llarning ma'nosi va semik tarkibini aniqlash. Qiyosiy lingvistik metod – ingliz va o'zbek tillaridagi yo'nalma fe'llarini solishtirish. Leksikografik metod – izohli va tarjima lug'atlar tahlili. Tarjima tahlili – yo'nalma fe'llarning ekvivalentlarini aniqlash va ularning tarjimadagi nuanslarini o'rganish. Tahlil uchun quyidagi lug'atlar va resurslar tanlandi: Oxford English Dictionary, 2020 edition, Cambridge English Dictionary, 2021 edition, O'zbek tilining izohli lug'ati, 2019, Inglizcha-o'zbekcha lug'at, 2018 Tahlil va natijalar. Ushbu maqola doirasida ingliz va o'zbek tillaridagi yo'nalma harakat fe'llarining izohli lug'atlarda berilishi, ularning semantik qamrovi, semik tarkibi va tarjimaviy talqini ilmiy asosda tahlil qilindi. Tadqiqot natijalaridan quyidagi asosiy xulosalarni chiqarish mumkin: Yo'nalma fe'llarning semantik tuzilishi va lug'atlarda talqini: Ingliz tilida yo'nalma fe'llar ko'pincha phrasal verbs va prefiksli fe'l shakllarida beriladi. Lug'atlardagi izohlar fe'lning asosiy harakatini, qo'shimcha semantik komponentlarini (masalan, davomiylik, natija, yo'nalish) va qo'llanilish kontekstini aniq ifodalaydi. O'zbek tilida esa yo'nalma fe'llar asosan qo'shimcha morfemalar orqali yaratiladi (kirib kelmoq, chiqib ketmoq, oldinga siljimoq), va izohli lug'atlardagi ta'riflar kontekstual va frazeologik misollar bilan boyitilgan. Bu ikki tilni qiyoslash, ularning semantik va morfemik tuzilishi o'rtasidagi farqlarni aniq ko'rsatadi.

Tarjima jarayonidagi muammolarda yo'nalma fe'llarni tarjima qilish jarayonida bir nechta muammolar yuzaga keladi: Ingliz tilidagi phrasal verbsning o'zbek tilidagi ekvivalenti aniq bo'lmasligi. Masalan, look up fe'li kontekstdan kelib chiqib qidirib topmoq yoki nazorat qilmoq ma'nolarini oladi. O'zbek tilidagi prefiksli fe'llarning ingliz tilida frazeologik yoki semantik ekvivalenti bir nechta variantda ifodalanadi (chiqib ketmoq → leave, go out, depart). Lug'atlardagi izohlar ba'zida kontekstual va idiomatik ishlatilish nuanslarini yetarlicha qamrab olmaydi. Tahlillarimiz shuni ko'rsatadiki, yo'nalma fe'llar tilning semantik qatlamini chuqurroq tushunish va tarjima aniqligini oshirishda markaziy rol o'ynaydi. Ingliz tilida phrasal verbsning ko'p ma'noli tabiati va o'zbek tilida prefiks morfemalar orqali yo'nalishning aniq ko'rsatilishi tarjima va lug'atlarni solishtirishni qiyinlashtiradi. Shu bilan birga, bu farqlar qiyosiy lingvistika va tarjima nazariyasi uchun qimmatli ilmiy material hisoblanadi. Levin (1993) va Talmy (2000) ta'kidlashicha, yo'nalma fe'llar semantik tipologiyada harakat yo'nalishi va natijaviy jihatlarni aniqlashga yordam beradi. Newmark (1988) va Venuti (2004) tarjima nazariyasida yo'nalma fe'llarning kontekstual va idiomatik jihatlari tarjima aniqligini belgilashda muhim omil sifatida ko'rsatiladi. O'zbek tilidagi lug'atlar tahlili shuni ko'rsatadiki, prefikslar va qo'shimchalarning

kombinatsiyasi yo'nalma fe'llarning semantik tafovutlarini aniq belgilash imkonini beradi, bu esa tarjimada mos ekvivalentni tanlashga yordam beradi. Yo'nalma fe'llarning lug'atlardagi izohlari kontekstual misollar va frazeologik ishlatilish nuanslari bilan kengaytirilishi kerak. Ingliz-o'zbek lug'atlarda phrasal verbs va prefiksli fe'llarning bir nechta ekvivalent variantlari ko'rsatilishi, kontekstual tavsiflar berilishi tavsiya etiladi. Kelajakda ingliz va o'zbek yo'nalma fe'llarini qiyosiy tarzda ko'rsatadigan elektron lug'atlar ishlab chiqish, ilmiy va pedagogik jihatdan foydali bo'ladi. Yo'nalma fe'llarning kognitiv, morfemik va kontekstual tahlili bo'yicha qiyosiy tadqiqotlarni davom ettirish, tarjima metodologiyasini mukammallashtirish. Yo'nalma fe'llarni o'rganish va tarjima qilish bo'yicha maxsus mashqlar, interaktiv materiallar va elektron resurslar yaratish tavsiya etiladi. Yo'nalma fe'llar lingvistik tadqiqotlarda va tarjimada nafaqat asosiy harakatni ifodalash, balki tilning semantik qatlamini chuqurroq tushunish imkonini beradi. Ularning lug'atlarda talqini va tarjima jarayonidagi qiyinchiliklarni o'rganish tilshunoslik va tarjimashunoslikning yangi istiqbollari ochadi. Shu bilan birga, ushbu tadqiqot asosida yaratiladigan qiyosiy lug'atlar va pedagogik materiallar til o'rganishda, tarjimada va leksikografiyada amaliy qo'llaniladigan muhim manba bo'ladi. Ingliz lug'atlarida yo'nalma fe'llar: Izohli lug'atlarda fe'llarning asosiy ma'nosi, frazeologik shakllari va qo'llanilish sohalari batafsil berilgan. Misol: go out – "to leave a place", run into – "to meet unexpectedly". O'zbek lug'atlarida yo'nalma fe'llar: O'zbek tilida yo'nalma fe'llar asosan prefiks va qo'shimchalar yordamida ifodalanadi: kirib kelmoq – joyga kirishni, chiqib ketmoq – joydan chiqishni bildiradi. Lug'atlardagi izohlar kontekstual va frazeologik misollar bilan boyitilgan.

Tarjima lug'atlaridagi talqin: Ingliz-o'zbek lug'atlar yo'nalma fe'llarning ekvivalentlarini ko'rsatadi, lekin ko'pincha semantik farqlar yoki idiomatik ishlatilish nuanslari etibordan chetda qoladi. Masalan, move forward fe'li oldinga siljimoq deb tarjima qilinsa-da, kontekstga qarab rivojlanmoq ma'nosida ishlatilishi mumkin. Yo'nalma fe'llarning izohli lug'atlardagi talqini tilning semantik tuzilishini aks ettiradi. Tarjima jarayonida semantik farqlar va idiomatik ishlatilish e'tiborga olinishi kerak. Qiyosiy tahlil ingliz va o'zbek yo'nalma fe'llari o'rtasidagi universallar va farqlarni aniqlashga yordam beradi.

Xulosa va takliflar.

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, yo'nalma fe'llarning ma'nosi ko'pincha kontekstga bog'liq. Masalan, ingliz tilida run up fe'li odatda "tezlik bilan yuqoriga harakat qilmoq" ma'nosida ishlatiladi, lekin frazeologik kontekstda run up a bill ("hisobni oshirmoq") ma'nosini oladi. O'zbek tilida esa chiqib ketmoq fe'li ham fizik harakatni, ham vaqtinchalik yo'qlikni ifodalash uchun ishlatiladi (U kechqurun

chiqib ketdi – “U kechqurun uyidan chiqib ketdi”). Shu sababli, lug’atlardagi izohlar har doim kontekstual misollar bilan boyitilishi lozim. Yo’nalma fe’llarning semantik tipologiyasini qiyosiy tahlil qilish ingliz va o’zbek tillari o’rtasidagi ekvivalensiyalarni aniqlashga yordam beradi. Tadqiqot natijalariga ko’ra: Ingliz tilidagi phrasal verbs va prefiksli fe’llar semantik komponentlar (yo’nalish, natija, davomiylilik, intenzivlik) bilan boyitilgan.

O’zbek tilida prefikslar va qo’shimchalar yo’nalma fe’llarning asosiy semantik tarkibini belgilaydi. Tarjima jarayonida ushbu semantik komponentlar hisobga olinmasa, noaniqliklar va semantik mos kelmasliklar yuzaga keladi.

Izohli lug’atlar va tarjima lug’atlari yo’nalma fe’llarni talqin qilishda turlicha yondashuvni ko’rsatadi: Ingliz izohli lug’atlarda fe’lning frazeologik shakli va qo’llanilish sohalari aniq ko’rsatiladi. O’zbek izohli lug’atlar esa prefiks va qo’shimchalar orqali fe’lning yo’nalishini, natijasini va kontekstual ishlatilishini ta’kidlaydi. Tarjima lug’atlari ba’zan semantik tafovutlarni yetarlicha ko’rsatmaydi, shuning uchun tarjima qiluvchilar kontekst va frazeologik ishlatilishga e’tibor berishlari lozim. Shaxsiy kuzatishlarim shuni ko’rsatadiki, yo’nalma fe’llarni tarjima qilish jarayonida lug’atlarda berilgan talqin yetarli bo’lsa ham, kontekstual, idiomatik va stilistik jihatlar ko’pincha e’tibordan chetda qoladi. Shu sababli tarjimada lingvistik intuitsiya va qiyosiy tahlil asosida qaror qabul qilish muhimdir. Bu esa o’z navbatida tarjima nazariyasi va amaliyotini rivojlantiradi. Izohli lug’atlar fe’llarning har bir ma’nosini kontekstual va frazeologik misollar bilan boyitishi kerak. Ingliz va o’zbek yo’nalma fe’llarini qiyosiy tarzda ko’rsatadigan elektron lug’atlar yaratish, ularni interaktiv tarzda izlash imkonini berish. Yo’nalma fe’llarning kontekstual va frazeologik ishlatilishiga asoslangan pedagogik mashqlar, testlar va onlayn resurslar ishlab chiqish. Tarjimonlar uchun semantik komponentlar, prefiks va frazeologik birliklar asosida metodik qo’llanmalar ishlab chiqish. Yo’nalma fe’llar bo’yicha boshqa tillar bilan solishtirma tadqiqotlar olib borish, masalan, rus, fransuz yoki nemis tillari bilan, bu tarjima nazariyasi va leksikografiyani boyitadi.

Yo’nalma fe’llarning semantik tipologiyasi va tarjima ekvivalentlari bo’yicha keltirilgan nazariy asoslarni yanada kengaytirish, kognitiv lingvistika va frazeologiya nazariyalarini tadqiqotlarga integratsiya qilish.

Umuman olganda, ingliz va o’zbek tillaridagi yo’nalma fe’llarning lug’atlarda talqini tilshunoslik va tarjimashunoslik uchun muhim ilmiy material hisoblanadi. Tadqiqot shuni ko’rsatadiki, yo’nalma fe’llarning semantik va kontekstual tahlili tarjima aniqligini oshirishda, qiyosiy lingvistika va leksikografiya sohasini rivojlantirishda muhim rol o’ynaydi. Kelajakda ushbu yo’nalish bo’yicha qiyosiy lug’atlar va elektron resurslar yaratish, pedagogik qo’llanmalar ishlab chiqish va

tarjima metodologiyasini mukammallashtirish ilmiy va amaliy ahamiyatga ega bo'ladi. Yo'nalma fe'llarning lug'atlarda talqini semantik va kontekstual jihatdan to'liq bo'lishi kerak. Tarjima lug'atlarida idiomatik va frazeologik nuanslar alohida ko'rsatilishi zarur. Ingliz va o'zbek tillari o'rtasida yo'nalma fe'llarning qiyosiy tipologiyasi tarjima va leksikografik ishlarda qo'llanilishi mumkin. Kelajakda yo'nalma fe'llar uchun qiyosiy elektron lug'atlar yaratish tavsiya etiladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Levin, B. (1993). English Verb Classes and Alternations. University of Chicago Press.
2. Talmy, L. (2000). Toward a Cognitive Semantics. MIT Press.
3. Comrie, B. (1976). Aspect: An Introduction to the Study of Verbal Aspect and Related Problems. Cambridge University Press.
4. Croft, W. (2001). Radical Construction Grammar. Oxford University Press.
5. Newmark, P. (1988). A Textbook of Translation. Prentice Hall.
6. Venuti, L. (2004). The Translation Studies Reader. Routledge.
7. Shomurodov, A. (2015). O'zbek tilidagi harakat fe'llari. Tashkent: Fan.
8. Yoqubov, R. (2018). O'zbek tilida yo'nalma fe'llarning semantik tahlili. Tashkent: O'zMU Press.
9. Megerditchian, D. (2010). Lexicography and Dictionary Use. John Benjamins.
10. Tarp, S. (2009). Lexicography in the Borderland Between Knowledge and Non-Knowledge. John Benjamins.
11. Oxford English Dictionary. (2020). Oxford University Press.
12. Cambridge English Dictionary. (2021). Cambridge University Press.